

ВІДГУК

офіційного опонента Комар Ольги Анатоліївни, доктора педагогічних наук, професора, завідувача кафедри фахових методик та інноваційних технологій у початковій школі Уманського державного педагогічного університету імені

Павла Тичини про дисертацію *Мартін Аліни Миколаївни*

на тему «**Формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України**

(XX – початок XXI століття)»,

представлену на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Актуальність теми дослідження

Стратегічним завданням реформування освіти в Українській державі є відродження і розбудова національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян Української держави. Це спонукає до пошуку нових технологій, прийомів і засобів, що сприятимуть розвитку та максимальній реалізації формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

У Концепції розвитку освіти України на період 2015 – 2025 років (2015), Концепції середньої загальноосвітньої школи України (2016), візії нової української школи важливе значення надається проблемі розвитку особистості, коли освіта має підготувати підґрунтя для подальшого процесу позитивних соціально-екологічних, політичних, науково-освітніх, технологічних та інноваційних змін, які передбачають узгодження потреб сучасних і майбутніх поколінь у ресурсах розвитку, упровадженні соціальних стандартів, новітніх технологій і збереженні природи в інтересах окремої людини й людства загалом.

Треба зазначити, що основи світогляду особистості закладаються в дошкільному та молодшому шкільному віці, тому ознайомлення дітей із природою та виховання відповідального ставлення до неї має велике значення

і є невід'ємним складником освітнього процесу в закладі дошкільної і початкової освіти. Природа є важливим фактором усебічного розвитку дитини. У такому контексті дослідження А.М. Мартін є *актуальним* для вітчизняної освіти, адже його предметом обрано теорію і практику формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в Україні впродовж ХХ – на початку ХХІ століття.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів рецензованого дослідження А.М. Мартін полягають у тому, що *вперше*:

– розкрито й цілісно охарактеризовано становлення й розвиток формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в теорії та практиці вітчизняної освіти ХХ –початку ХХІ століття.

– запропоновано авторське визначення терміну «формування основ природознавства»;

– розроблено базис формування основ природознавства та конкретизовано структурний аспект та процесуальний;

– розроблено періодизацію історико-педагогічної проблеми становлення і розвитку формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства, виокремлено два періоди:

- I період (початок ХХ ст. – 1990 р.;

- II період (1991–2017 рр.;

– *уточнено* історико-педагогічне знання про організацію навчання природознавства з використанням міжпредметних зв'язків.

Подальшого розвитку в дослідженні набули:

– внесок учених і педагогів ХХ – початку ХХІ століття у розроблення проблем ознайомлення дітей із природою, організації природоохоронної діяльності;

– ідеї парадигмальності, фундаменталізації, стандартизації, інформатизації, екологізації, валеологізації, гуманізації, гуманітаризації

природничої освіти.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що його висновки, систематизований фактологічний матеріал, узагальнені положення можуть бути використані для наукових розвідок з історії природничої освіти, історії педагогіки, для розв'язання практичних завдань у дошкільній та початковій освіті, під час розроблення стандартів, програм, підручників, посібників, навчально-методичної літератури.

Основні положення дисертаційної роботи, фактологічний матеріал можна використовувати під час викладання дисциплін «Історія педагогіки», «Методика навчання освітньої галузі «Природознавство»», «Методика навчання освітнього напрямку «Дитина в природному довкіллі»», «Основи природознавства та екології», «Методика ознайомлення дошкільників з довкіллям та основи екології» майбутніми фахівцями педагогічних спеціальностей освітніх рівнів «бакалавр» та «магістр».

Основні результати пропонованої роботи висвітлено в монографії «Формування основ природознавства в дітей у контексті розвитку вітчизняної дошкільної і початкової освіти (XX – початок XXI століття)».

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Сформульовані А.М. Мартін наукові положення, висновки і пропозиції дисертаційного дослідження є аргументованими та змістовними.

Достовірність одержаних результатів підтверджується теоретико-методологічною обґрунтованістю вихідних положень дослідження, застосуванням наукових методів, апробацією та впровадженням результатів роботи в освітню реальність закладів вищої освіти, у яких здійснюється підготовка вчителів початкових класів.

Аналіз основних положень змісту дисертації свідчить про досягнення здобувачкою мети і розв'язання висунутих завдань. Висновкам, представленим у дисертації, властиві повнота та логічність викладу.

Достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, підтверджується широтою й різноманітністю опрацьованої джерельної бази (530 найменувань, із них 10 – іноземною мовою, 13 – архівних справ), що обґрунтовує належний рівень опрацювання стану проблеми у контексті заявленого професійно-гуманітарного підходу.

Оцінка змісту і завершеності дисертації

У вступі обґрунтовано актуальність та доцільність дослідження, визначено мету та завдання, об'єкт і предмет; розкрито наукову новизну й практичне значення роботи; подано інформацію про апробацію результатів дослідження, публікації автора; подано відомості про структуру й обсяг дисертації.

Наявна архітектоніка дослідження представлена його змістом, складеним з п'яти розділів, кожний з яких є логічно сформульованим елементом теоретичного, організаційно-методичного і дослідно-експериментального рівнів наукової рефлексії, що дозволило обґрунтувати та експериментально довести ефективність авторської методики вирішення проблеми формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX – початок XXI століття) як актуальної для теорії і практики сучасної освіти.

Найбільш істотними науковими результатами *першого розділу* дослідження «**Методологічні засади формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку**» є аналіз концептуальних положень наукової роботи, систематизовано історіографію проблеми та здійснено огляд джерельної бази дослідження.

У розділі розкривається методологічна основа дослідження наукової проблеми формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, сформована сукупністю наукових підходів (системний, парадигмальний, хронологічний, культурологічний, аксіологічний, порівняльно-змістовий, герменевтичний), які, доповнюючи

один одного, характеризуються внутрішньою єдністю, взаємозалежністю й методологічними взаємозв'язками.

Були сформульовані авторські визначення. Поняття «основи природознавства», «формування основ природознавства», «природа», «природничо-наукова картина світу», «картина світу», «середовищний підхід», «екологічний підхід», «екологізація освіти», «парадигма», «дитина дошкільного віку», «молодший дошкільник», «наступність».

Запропоноване власне визначення поняття «основи природознавства» як сукупність знань про природу, що формуються через вивчення різних природних явищ і процесів, а також закономірності їхнього розвитку.

У роботі феномен «формування основ природознавства» проаналізовано як перманентне становлення змісту, процесу та результату оволодіння дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку відомостями природничої освіти.

Авторкою здійснено систематизацію джерел дослідження, зокрема опрацьовано документальні джерела; запропоновано та обґрунтовано періодизацію формування основ природознавства у вітчизняній педагогіці протягом ХХ – початку ХХІ століття.

У розділі 2 «Передумови та теоретичне підґрунтя формування основ природознавства» – розкрито розвиток природничої освіти та основ природознавства в контексті природничо-наукового знання; проаналізовано вплив парадигмальності, фундаменталізації та стандартизації на формування основ природознавства як складника природничої освіти.

Дисертанткою з'ясовано, що рівень розвитку природничо-наукового знання співвідноситься з розвитком суспільства, способами й засобами розв'язання екологічних, економічних і суспільних проблем. Природничо-наукові знання, будучи безпосереднім продуктом природничо-наукової освіти, формують основу наукового світогляду, відбивають структуру розуміння особистістю світобудови й цілісної картини світу тієї чи тієї епохи.

Природничо-наукова освіта передбачає природничу освіту як процес, результатом якого є засвоєння людиною сукупності знань у галузі

природничих наук. Природнича освіта є обов'язковим складником безперервної освіти, притаманна всім рівням освітньої системи.

Запропоновано автором власне тлумачення поняття «формування основ природознавства» як перманентне становлення змісту, процесу та результату оволодіння дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку відомостями природничої освіти.

Автором встановлено, що в контексті парадигмальності формування основ природознавства в складі природничої освіти можна класифікувати за позиціями:

1) пріоритетністю складників у системі «людина – природа», зокрема, людина – природа (освітня парадигма «природна педагогіка»);

2) пріоритетністю складників у системі «людина – природа» та спрямованістю на зміст та/чи процес: людина – зміст її навчання (освітня парадигма догматичного навчання); людина – спосіб її навчання;

3) пріоритетністю складників у системі «людина – природа» та спрямованістю педагогічних впливів: людина – її знання (знаннєва педагогічна парадигма) тощо.

З'ясовано, що процес формування основ природознавства в складі природничої освіти зазнає впливів стандартизації як процедури розроблення та затвердження стандартів освіти (освітніх стандартів);

Дослідницею встановлено, що на початку ХХІ ст. розпочався етап розроблення та впровадження компетентнісної моделі освітніх стандартів, яка передбачала опис результатів навчання як компетентності для кожного конкретного навчального рівня, уміщення в стандарт мети предметного змісту.

У третьому розділі «Формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (початок ХХ ст. – 1990 р.)» – висвітлено становлення проблеми ознайомлення з природою дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на початку ХХ ст. та протягом 20-х рр. ХХ ст.; розкрито особливості формування основ природознавства в

30-х рр. ХХ ст. і до 1957 р. в умовах єдиної уніфікованої системи освіти; проаналізовано вплив зміни парадигм на процес формування основ природознавства в 1958–1990 рр. у контексті практичної реалізації.

З'ясовано, що в різні роки природнича освіта перебувала у постійному вдосконаленні і оновленні.

Дисертанткою проаналізовано програми для дошкільних закладів і початкової школи, в яких висвітлено формування основ природознавства окресленого періоду.

Виявлено, що для процесу формування основ природознавства в період 1958–1990 рр. притаманне широке впровадження міжпредметних зв'язків, а з часу переходу на навчання з 6-річного віку (1986р.), процес формування основ природознавства набув перших ознак наступності, які передусім стосувалися врахування досвіду набутого дітьми в дошкільний період розвитку та використання дидактичних ігор як засобу формування основ природознавства.

У четвертому розділі – «Теорія і практика формування основ природознавства в дітей у період 1991–2017 рр.» – проаналізовано нормативно-правове підґрунтя реалізації досліджуваної проблеми наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст.; розкрито особливості полівекторності в змісті основ природознавства.

У цей період авторка зазначає, що формування основ природознавства розгорталося в умовах державотворчих процесів в Україні, унормування функціонування дошкільної освіти в структурі освіти та реформування початкової освіти.

Автором доведено, що протягом 2010–2017 рр. формування основ природознавства розгорталося в умовах удосконалення нормативної бази дошкільної і початкової освіти.

З'ясовано, що впродовж 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. формуванню основ природознавства в дітей молодшого шкільного віку сприяли процеси написання посібників та різних засобів навчання природознавству як дошкільників, так і молодших школярів.

Автором зазначено, що у цей період формування основ природознавства в дітей молодшого шкільного віку спрямовано на виховання екологічної грамотності, поетапне формування культури мислення; виховання бережливого ставлення до природи.

У п'ятому розділі – «Вплив екологізації та валеологізації на створення нових програм періоду 2010–2017 рр.» – проаналізовано вплив екологізації та валеологізації на програмотворення в дошкільній освіті та розкрито зміст основ природознавства в програмах та підручниках початкової школи.

Дослідницею встановлено, що в даний період у науковій літературі широкого використання набув термін «екологізація», і, що терміном «екологічна освіта» позначено систему знань із теорії і практики загальної екології, що містить елементи географічних, біологічних, геохімічних, фізичних, соціально-економічних і технічних галузей знань.

А.М.Мартін з'ясовано, що формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку протягом 2010–2017 рр. спричинено полівекторністю процесів, зокрема, удосконаленням нормативної бази дошкільної та початкової освіти, збагаченням основ природознавства через екологізацію та валеологізацію змісту програм для дошкільних закладів та початкової школи.

І саме у 2016–2017 рр. відбулось упровадження експерименту всеукраїнського рівня «Дидактико-методичне і навчальне забезпечення реалізації концептуальних засад реформування початкової загальної освіти» на 2016–2020 рр., ухвалення Концепції Нової української школи після проходження документом громадського обговорення (рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 27.10.2016 р.); прийняття Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 р.

Загальні висновки дослідження в цілому базуються на результатах дослідження які відображають його сутність.

Окремо підкреслимо зміст *додатків*, які органічно пов'язані з роботою і дійсно доповнюють та розширюють її практичне значення.

Основні положення дисертаційного дослідження *впроваджено* в освітній процес Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка № 06/17 від 06.09.2023), Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького (довідка № 187/04-а від 06.09.2023), Криворізького державного педагогічного університету (довідка № 08-357/3 від 11.09.2023), Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (довідка № 01-23/149 від 19.09.2023), Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 67-н від 09.10.2023).

Апробація та впровадження результатів дослідження

Вважаємо, що вірогідність результатів дослідження забезпечується його методологією, коректно визначеним науковим інструментарієм, апробацією основних положень на міжнародних, всеукраїнських, регіональних конференціях, кваліфіковано проведеним педагогічним експериментом, а також упровадженням одержаних результатів у чинну систему професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Наукові результати, отримані А.М.Мартін, базуються на ґрунтовному аналізі проблеми, використанні адекватних підходів до її вирішення, опрацюванні значного масиву літературних джерел, архівних та методичних матеріалів, власній авторській науковій позиції. Додатки переконливо ілюструють зміст ґрунтового дослідницького змісту щодо вирішення поставлених завдань дослідження на різних етапах виконаної роботи.

Фактологічний матеріал дослідження представлявся майбутніми фахівцями педагогічних спеціальностей освітніх рівнів «бакалавр» та «магістр» на заняттях з педагогічних та методичних дисциплін. Основні результати пропонованої роботи висвітлено в монографії «Формування основ

природознавства в дітей у контексті розвитку вітчизняної дошкільної і початкової освіти (XX – початок XXI століття)».

Одержані А.М.Мартін результати мають беззаперечне дидактичне і практичне значення для освіти майбутніх педагогів: під час навчання, проходження педагогічної практики, написання здобувачами вищої освіти кваліфікаційних робіт. Результати дослідження також можуть бути використані викладачами методики викладання предметів природничого спрямування на педагогічних факультетах у навчальних закладах I – IV рівнів акредитації, які здійснюють підготовку вчителів початкових класів, вчителями початкових класів для підвищення ефективності організації виховної роботи в процесі занять з інтегрованого предмету «Я досліджую світ».

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях

Основні теоретичні положення та висновки дисертаційної роботи висвітлено у 60 наукових публікаціях автора: 12 – одноосібних та 3 статті у співавторстві представлено в наукових фахових виданнях України; 5 статей у закордонних науково-періодичних виданнях; 4 статті у виданнях, що індексується в наукометричних базах даних Web of Science Core Collection та Scopus; 2 навчально-методичних посібника; 1 монографія; 33 – у збірниках матеріалів наукових конференцій різних рівнів та періодичних виданнях України;

Відповідність змісту реферата дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук основним положенням дисертації

Ознайомлення з текстом дисертаційного дослідження та рефератом дає підстави стверджувати, що за структурою, змістом та оформленням вони відповідають сучасним вимогам МОН України до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. У тексті реферата дисертації відображені основні положення, зміст, результати і висновки здійсненого

Мартін А.М. дисертаційного дослідження. Зміст реферата та основні положення дисертації є ідентичними.

Дискусійні положення та зауваження

Позитивно оцінюючи зміст представленого на захист дисертаційного дослідження, зазначимо окремі дискусійні питання та зауваження:

1. На нашу думку, третій та четвертий розділи дисертації перевантажено таблицями, можливо вартувало б частину подати у додатках.

2. У дисертації на окрему дослідницьку увагу заслуговує джерельна база, водночас було б доцільно схарактеризувати проблематику публікаційних матеріалів періодичних видань більш детально, що дозволило б ґрунтовно розкрити особливості розвитку змісту природничої освіти в обраних хронологічних межах.

3. Разом з позитивною оцінкою визначених дисертанткою теоретичних положень і висновків, на нашу думку, дисертаційна робота набула б більшої досконалості й практичної цінності, якби авторка окреслила у висновках прогностичні можливості використання позитивного педагогічного досвіду формування основ природознавства у сучасних закладах дошкільної та початкової освіти.

4. У дисертації багато посилань, що відображають високий ступінь ерудиції автора, але посилання часто носять «реферативний характер» і за ними не завжди проглядається позиція самого автора.

5. Дисертація виграла б, якби містила додатки з архівними матеріалами, текстами першоджерел основних державних документів: проаналізованих у роботі навчальних планів, програм, які б унаочнили здобутки у розвитку природничої освіти в зазначених історичних межах кожного виокремленого періоду.

Висновок. Зроблені окремі зауваження і висловлені побажання не заперечують наукової цінності доробку Мартін Аліни Миколаївни «Формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого

шкільного віку в історії педагогіки України (XX – початок XXI століття)». Рецензована дисертаційна робота є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що має вагомe теоретичне й прикладне значення для розвитку педагогічної науки, заслуговує позитивної оцінки, відповідає «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук» затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1197 від 17 листопада 2021 р., а її автор, Мартін Аліна Миколаївна, заслуговує присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук,
професор, завідувач кафедри фахових методик
та інноваційних технологій у початковій школі
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

Ольга КОМАР

Ректор Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини
доктор педагогічних наук,
професор

Олександр БЕЗЛЮДНИЙ